

مالیه در دوران

علیحضرت رضاشاه کبیر

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

از

مجید یکتائی

پروشکاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

مالیه

در دوران اعلیحضرت رضاشاه کبیر

پیش از آنکه رضاشاه کبیر زمام امور را بدست گیرد، وضع مالی دولت بسیار بد بود، بودجه توازن و تعادلی نداشت، مالیاتها بر اثر ناامنی کشور بدرستی وصول نمیشد، کسر درآمد دولت از محل قروض تأمین میشد، چند ساختمان برای سازمانهای دولتی سالها نیمه کاره مانده بود و مصالح و آجر پای ساختمان ریخته بود. ناچار دولت که از محل پرداخت حقوق کارمندان در فشار بودگاه به برخی از کارمندان حواله آجر و مصالح اضافی می داد و گاه کتاب می داد که آجر و کتاب را فروخته از پول آن حقوق خود را برداشت نمایند. بیشتر حواله های دولتی نکول میشد، از این رو حواله ها و بروات دولتی تومانی چند ریال معامله میشد و کارمندان دولت حقوق خود را به صرافها پیش فروش میکردند. یکی از کارمندان معارف که چند ماه حقوق نگرفته بود نامه ای به وثوق الدوله رئیس الوزرای وقت نوشت و در آن نامه نوشت :

بهار و خزان رفت و دی میرسد   ندانم حقوقات کی میرسد ؟
نامه را اعتلاء الدوله رئیس دفتر کابینه بنظر رئیس الوزراء
رساند ، وثوق الدوله در حاشیه آن نوشت :

دو قسط معارف حواله شده بقیه بتدریج هی میرسد
این يك نمونه كوچك از وضع مالی دولت بود.^۱

درآمد دولت ایران در سال پیش از کودتا مبلغ ۲۳۴۸۶۴۲۵۰ ریال پیش بینی شده بود و هزینه ها بالغ بر ۲۲۸۱۴۲۸۷۰ ریال بود.

برای سروسامان بوضع آشفته مالی واداری، دولت ناچار باستخدام مستشاران بیگانه بود. از این رو پس از شوستر امریکائی و مستشاران بلژیکی و فرانسوی، مستشاران آمریکایی بریاست دکتر میلیسپو که از آشنایان شوستر بود بایران آمدند .

دکتر میلیسپو منابع درآمد و هزینه را زیر نظر گرفت و اقدام به تمرکز عایدات و نظارت در خرج و تحصیل درآمد نمود و با اختیارات قانونی که از مجلس شورایملی باوداده شد اگرچه برای وصول بقایای مالیاتی سنوات گذشته اقدام نمود ولی بواسطه وجود بیگانه داوری (کاپیتولاسیون) که از اثرات شوم پیمان ترکمن چای بود نمی توانست درآمدگمرکات را افزایش دهد یا مانند کشورهای مترقی و آزاد بوصول عوارض حقه پردازد و از سوی دیگر بر اثر نفوذ خانها در ایالات و عشایر و نفوذ اربابها و داعیان و اشراف نمیتوانست بدرستی مالیات حقه را دریافت دارد و گرچه اقدامات مالی و اداری او تا اندازه ای موجب بهبود وضع مالی و اقتصادی گشت ولی بواسطه آنچه گفته شد و بعنوان امنیت در کشور، اقدامات او بصورت اصلاحاتی كوچك و مقدماتی بود .

۱۹ آبانماه ۲۴۸۴ شاهنشاهی ، رضاشاه کبیر زمام امور را در دست گرفت و ششم اردیبهشت ماه ۲۴۸۶ شاهنشاهی طی

۱- نقل از تاریخ دارائی ایران چاپ سوم .

دستخطی که به مستوفی الممالک نخست وزیر وقت صادر شد دستور لغو بیگانه داوروی (کاپیتولاسیون) که از آثار شوم پیمان ترکمن-چای بود و یک قرن اقتصاد ایران را فلج کرده بود داده شد، در نتیجه در بیستم اردیبهشت همان سال قراردادهای گمرکی که بر اصل دول کامله الوداد میان ایران و کشورهای دیگر به پیروی از قرارداد ایران و روس بسته شده بود لغو گردید و این امر سرآغازی بزرگ در وضع مالی و اقتصادی و قضائی کشور بشمار است، و از آن پس در امتیازات دیگر که به بیگانگان یا کشورهای خارجی داده شده بود تجدید نظر شد.

چند دسته دانشجو برای فراگرفتن دانشهای نوین در امور اداری در رشته قضائی و فرهنگی بفرنگستان فرستاده شدند و قوانین سودمند مالیاتی وضع گردید و بودجه مملکتی متعادل گشت. از سال ۲۴۸۴ شاهنشاهی، قانون انحصار قند و شکر و چای بتصویب رسید و درآمد حاصل از این منبع برای ساختمان راه آهن سراسری اختصاص داده شد.

قانون مالیات املاک مزروعی و اربابی در ۲۰ دیماه ۲۴۸۴ شاهنشاهی بتصویب رسید، بموجب این قانون املاک ممیزی شد و نرخ مالیات املاک یکسال گشت و مالیاتهای خانواری و سرانه و صنفی لغو شد.^۲

در ۲۱ بهمن ماه ۲۴۸۴ شاهنشاهی نخستین بودجه کشور در دوران سلطنت پهلوی به مجلس شورای ملی تقدیم شد. جمع درآمد دولت بالغ بر ۲۴۷۶۷۵۴۹۰ ریال و جمع هزینه بالغ بر ۲۴۷۱۶۹۰۷۰ ریال بود. در این بودجه ۲۵ میلیون ریال از درآمد نفت منظور شده بود. چنانکه ملاحظه میشود بودجه مملکتی بحال

۲- تاریخ داری ایران چاپ سوم فصل بیستم صفحه ۱۷۷

تبادل درآمد . بموجب قانون ، بودجه مالیات راه در حساب جداگانه برای راهسازی و کمک بشهررداریها نگاهداری میشد .

تا این زمان امتیاز نشر اسکناس با بانک شاهی بود . در ۱۴ اردیبهشت ماه ۲۴۸۶ شاهنشاهی ، لایحه تأسیس بانک ملی ایران بتصویب مجلس شورایملی رسید و ۲۱ اردیبهشت ماه به توشیح همایونی رسیده و برای اجرا بدولت ابلاغ شد . اساسنامه بانک ملی ایران در ۱۴ تیرماه همانسال بتصویب کمیسیون قوانین مجلس شورایملی رسید و دولت ایران امتیاز چاپ اسکناس را از بانک شاهی بمبلغ ۲۵۰ هزار لیره خریداری و به بانک ملی ایران واگذار کرد .

یکی از نکاتی که دکتر میلیسپو در گزارش خود بوزیر دارائی روی آن تکیه میکرد برای اصلاح وضع مالی و پیشرفت اقتصاد کشور ، تشکیل بانک ملی بود که با آنچه گفته شد تحقق یافت .

در این زمان دوره اختیارات پنجساله دکتر میلیسپو سرآمد و بموجب قانون امرداد ۲۴۸۶ شاهنشاهی اختیارات میلیسپو به حاج مهدیقلی هدایت (مخبرالسلطنه) رئیس الوزرا واگذار شد و این اختیارات پس از رئیس کل دارائی سه بار جمعاً بمدت یکسال و ده روز تمدید و اجرا شد و پس از آن در امور مالی باگشایش بانک ملی و در اختیارگرفتن نشر اسکناس و تصویب قوانین مالی تحولی آغاز گشت ، مالیاتها وصول شد و درآمد خالصهجات و موقوفات بحساب عایدات واریز گردید و برای کارهای فرهنگی و عمرانی صرف شد . دخل و خرج توازن یافت ، وظایف ادارات مالیه شهرستانها بین دوایر مرکز تقسیم و مرکز مسئول رسیدگی بحساب شهرستانها شد .

قوانین سودمند مالی وضع وبمرحله اجرا گذاشته شد .

۱۲ اسفند ماه ۲۴۸۶ شاهنشاهی ، قانون مالیات خالصه‌جات انتقالی بتصویب رسید ، بموجب این قانون خالصه انتقالی باملاکی گفته شد که از سال ۱۳۰۰ هـ ق به بعد در تصرف دولت باشد و بعد از آن بتصرف و تیول اشخاص داده شده باشد . بموجب شرایط و مقررات این قانون خالصه‌جاتی که از دولت نباشد مشمول مالیات گردید . قانون منع مالکیت اراضی برای بیگانگان و قانون دادرسی مدنی تصویب شد و اداره ثبت املاک تشکیل گردید . ۲۱ امردادماه ۲۴۸۷ شاهنشاهی قانون الغای مالیات اغنام و احشام بتصویب رسید که بموجب آن مالیات دواب و اغنام و احشام مصوب ۲۰ دیمه ۱۳۰۴ لغو و اصلاح گردید .

۱۲ فروردین ۲۴۸۹ قانون مالیات شرکتها و تجارت بتصویب رسید و این قانون نخستین قانون اخذ مالیات از درآمد بازرگانی بود .

در سال ۲۴۸۹ شاهنشاهی با تصویب قانون متمم قانون ممیزی یا مالیات املاک اربابی و دواب مصوب ۲۴۸۴ بدولت اجازه داده شد که دولت اختیار دارد مالیات جنسی برخی نقاط کشور را که یکی از مشکلات کار مالیه درتسعیر آن بود به نقدی تبدیل نماید و برای تسعیر کمیسیون‌ی از فرماندار و رئیس دارائی و رئیس انجمن شهر یا نمایندگان آنها و دو تن از معتمدان محل و یک بازرگان غله تشکیل گردد .

این کمیسیون حد متوسط بهای غله و حبوبات را متوسط پنجسال اخیر تعیین نمود و مالکان موظف گشتند ظرف پنج ماه از تصویب قانون ، اظهارنامه مالیاتی بادارات دارائی تسلیم نمایند که در آن مشخصات ملک و چگونگی محصول و متوسط درآمد سه سال اخیر را بدون آفت زدگی و تعداد گاوبندی خود را تعیین نمایند .

متخلفان برابر قانون جریمه شده و زیان دیرکرد خواهند پرداخت. اطلاعات مورد نیاز برای وصول مالیاتها از اظهارنامهها استخراج گشته و دردفترهای جزء جمع و فهرست مکلفین مالیاتی ثبت میشود.

قوانین مالیاتی و مالی

۱۴ دیماه ۲۴۹۰ شاهنشاهی ، قانون بقایای مالیاتی وضع شد که بموجب آن قانون ترتیب تصفیه و استهلاك بقایای مالیاتی داده شد و بقایای مالیاتی پیش از سال ۲۴۷۰ شاهنشاهی بخشوده شد و بخشودگیهای دیگری پیش بینی شد .

۱۱ امرداد ماه ۲۴۹۱ شاهنشاهی قانون اصلاح متمم قانون ممیزی بتصویب رسید .

۲۵ تیرماه ۲۴۹۲ شاهنشاهی رضاشاهکبیر سنگه بنای بانک ملی ایران را نصب کردند .

۲۹ آبان ۲۴۹۲ شاهنشاهی قانون مالیات برعایدات و حق تمیر بكمك و سرپرستی لفوبور^۲ بلژیکی که مستشار امور مالی بود تهیه و بتصویب رسید .

۳۱ اردیبهشت ماه ۲۴۹۵ قانون تعرفه گمرکی تصویب شد و این قانون برای حمایت صنایع داخلی اهمیت بسیار داشت .

۱۲ آبانماه ۲۴۹۵ شاهنشاهی قانون متمم مالیات بر درآمد و حق تمیر بتصویب رسید .

۲۴ آذرماه ۲۴۹۵ شاهنشاهی قانون اصلاح قانون مالیات عایدات بتصویب رسید .

۴ شهریور قانون اصلاح قانون نفت و بنزین مصوب ۱۶
 امرداد ماه ۲۴۹۶ بتصویب رسید .

۲۶ آبانماه ۲۴۹۶ شاهنشاهی قانون مالیات برارث و نقل
 و انتقالات بتصویب رسید و نرخ مالیات برارث تصاعدی تعیین
 گردید و این نخستین قانون مالیات برارث بود که در ایران بتصویب
 رسید .

۲۸ اسفندماه ۲۴۹۷ قانون مالیات بردرآمد بتصویب رسید
 و در قانون پیش اصلاحاتی بعمل آمد . آبانماه ۲۵۰۲ شاهنشاهی
 قانون مالیات بردرآمد بتصویب رسید و در ۲۲ آذرماه ۲۵۰۴ قانون
 اصلاحی آن بتصویب رسید .

۲۹ تیرماه ۲۵۰۹ شاهنشاهی قانون مالیات املاک مزروعی
 و مالیات بردرآمد بتصویب رسید و از سال ۲۵۱۷ قانون مالیات
 بردرآمد بتصویب رسید .

در خلال این مدت ضمن تصویب قانون بودجه، تبصره‌هائی
 ناظر بر قوانین مالیاتی بتصویب و بمرحله اجرا گذاشته شد .

در ۲۶ شهریور ۲۴۹۲ شاهنشاهی علی‌اکبر داور در کابینه
 ذکاء الملك فروغی وزیرداری شد و تا ۲۰ بهمن‌ماه ۲۴۹۵ تا پایان
 عمردر این سمت باقی بود. در زمان او طبق منویات رضا شاه کبیر
 سیاست مالی و اقتصادی دولت بر پایه حمایت از صنایع داخلی و
 افزایش تولید و توسعه صادرات و کاهش واردات و کنترل ارزقرار
 گرفت. روی این اصل قانون انحصار تجارت خارجی که در تاریخ
 ششم اسفندماه ۲۴۸۹ شاهنشاهی بتصویب رسیده بود تجارت خارجی
 را در انحصار دولت قرار داد و حق واردکردن و صادر نمودن کلیه
 محصولات طبیعی و صنعتی و تعیین موقتی یادائمی میزان واردات و
 صادرات بدولت واگذارگردید. در اثر اجرای این قانون جلوی سیل

کالای خارجی گرفته شد و در نتیجه صنایع داخلی که قدرت رقابت با صنایع خارجی نداشتند و روبروالمیرفت دوباره نضج گرفت و کارخانه‌های متعدد چه از طرف دولت و چه از طرف بازرگانان و شرکت‌های خصوصی بوجود آمد که مقداری از احتیاجات کشور در آن کارخانه‌ها در داخله تهیه گردد.

در سال ۲۴۹۲ شاهنشاهی نان شهر مشهد کمبود پیدا کرد، معلوم شد در خرید گندم از دولت شوروی پیش بینی درست نشده است. بامر شاهنشاه داور بخراسان رفت و چون تا حمل گندم از نقاط دور با وسایل آنروز نبودن موجودی در مشهد قحط و غلا پیش می‌آمد، دستور داده شد نزدیکترین موجودی گندم به مشهد تحویل گردد و همینطور از هر شهر بشهر نزدیک گندم تحویل شود تا کمبود از میان برود.

رضاشاه کبیر از اسفند ۲۴۹۴ دستور داد حقوق داور که پنج هزار ریال بود برابر حقوق نخست وزیر ده هزار ریال گردد. داور بدستور شاه مستخدمین بلژیکی گمرک را مرخص کرد و جوانان تحصیل کرده بجای آنان گماشت و عده‌ای را برای تحصیل بفرنگ فرستاد.

در این زمان از هیچگونه کمک و مساعدت بازرگانان صادر کننده کالای ایران و به صنعتگران و تولیدکنندگان مضایقه نمیشد و چون میدانستند که در دنیای آینده سرمایه‌های کوچک و فردی نمیتوانند با سرمایه‌های بزرگ رقابت نمایند و محتاج حمایت هستند بر اهنمایی بازرگانان پرداخته شرکت‌های بازرگانی متعدد با سرمایه‌های بازرگانان و دولت تشکیل شد.

اینک نام شرکت‌های دولتی و برخی شرکت‌های صنعتی و فلاحتی و بازرگانی را که در این زمان تأسیس شده بیان میکنیم:

الف- شرکتهای دولتی که دائر وفعلا مشغول کار میباشند :

- ۱- شرکت سهامی بیمه ایران ۲- شرکت فرش ایران ۳-
شرکت سهامی صندوق پس انداز ملی

ب- شرکتهائی که منحل شده یا بصورت دیگری مشغول کار

میباشند :

۱- شرکت چای گیلان	۲- شرکت سهامی فلاحتی خراسان
۳- شرکت سهامی خلار شیراز	۴- شرکت سهامی روستائی فارس
۵- شرکت سهامی خوزستان	۶- شرکت سهامی برونج
۷- شرکت سهامی پنبه	۸- شرکت سهامی مرکزی
۹- شرکت فلاحتی سیستان (زابل)	۱۰- شرکت سهامی محصولات بلوکات تهران
۱۱- شرکت سهامی تجارتي خراسان	۱۲- شرکت سهامی مسافرت ایران تور
۱۳- شرکت سهامی چرم سازی	۱۴- شرکت سهامی آبیاری
۱۵- شرکت سهامی بار	۱۶- شرکت سهامی شیار
۱۷- شرکت سهامی ماشینهای فلاحتی	۱۸- شرکت سهامی صنایع دستی شیراز
۱۹- شرکت سهامی صادرات نمک	۲۰- شرکت سهامی نوغان
۲۱- شرکت سهامی تعاونی مصرف	۲۲- شرکت سهامی توتون
۲۳- شرکت سهامی گله داری	۲۴- شرکت سهامی کل ساختمان
۲۵- شرکت انحصار صدور تریاک ایران	۲۶- شرکت سهامی تهیه روستائی خراسان
۲۷- شرکت سهامی تهیه مصالح ساختمانی	۲۸- شرکت سهامی فروش بنادر

- ۲۹- شرکت سهامی قند و شکر و کبریت
 ۳۰- شرکت سهامی قماش
 ۳۱- شرکت سهامی میکده
 ۳۲- شرکت پشم و پوست
 ۳۳- شرکت کتیرا
 ۳۴- شرکت می ناپ تبریز
 ۳۵- شرکت مینا اصفهان
 ۳۶- شرکت نوش مشهد
 ۳۷- شرکت باده اراک ومانند آن .
 ۳۸- شرکت سهامی نوشابه شیراز

تعداد شرکتهای ایرانی که از سال ۲۴۹۰ تا ۲۴۹۴ (۱۳۱۰) تا ۱۳۱۴) در ایران تأسیس گردیده با سرمایه های آنها از قرار زیر است :

شرکتهائی که در تهران تأسیس شده با سرمایه های آن

سال	عده	سرمایه	میلیون ریال
۲۴۹۰	(۱۳۱۰)	۶۳	۱۱۶/۹
۲۴۹۱	(۱۳۱۱)	۱۵۰	۱۵۴/۳
۲۴۹۲	(۱۳۱۲)	۲۶۷	۲۳۸/۲
۲۴۹۳	(۱۳۱۳)	۳۲۲	۲۸۹/۸
۲۴۹۴	(۱۳۱۴)	۳۷۷	۵۷۰/۲

شرکتهائی که در خارج از تهران تأسیس شده است

سال	عده	سرمایه	میلیون ریال	تعداد سرمایه	میلیون ریال
۲۴۹۰	(۱۳۱۰)	۳۰	۲۶/	۹۳	۱۴۳/۰
۲۴۹۱	(۱۳۱۱)	۱۷۶	۷۶/۹	۳۲۶	۲۳۱/۲
۲۴۹۲	(۱۳۱۲)	۷۴	۱۲۵/۵	۶۴۱	۳۵۳/۷
۲۴۹۳	(۱۳۱۳)	۴۲۶	۱۷۷/۵	۷۴۸	۴۶۷/۴
۲۴۹۴	(۱۳۱۴)	۴۸۴	۲۷۴/۶	۸۶۱	۸۴۴/۹

بطور کلی شرکت‌ها را می‌توان بطریق زیر بخش نمود :

شرکت	عدد	سرمایه ریال
شرکت‌های تجارתי	۵۵۵	۴۷۵/۰۹۸/۲۱۵/۸۵
شرکت‌های صنعتی	۲۶۲	۲۲۷/۷۳۳/۸۱۵/۹۵
شرکت‌های یاربری	۲۲	۱۲/۹۱۱/۰۰۰
شرکت‌های بانک و بیمه	۹	۱۱۵/۸۴۰/۳۶۰
شرکت‌های فلاحتی	۱۳	۱۳/۳۳۰/۰۰۰
جمع	۸۶۱	۸۴۴/۹۱۳/۲۹۱/۸۰

بانک ملی ایران با سیصد میلیون ریال سرمایه و بانک پهلوی (سپه) با سرمایه ۱۲۵۷۶۰۰۰ ریال در شمار شرکت‌های فوق بحساب نیامده است .

با آنچه از وضع قوانین گفته شد، میتوان گفت در زمان رضا شاه کبیر نخستین بار از درآمدها مالیات گرفته شد و ازارت‌های کلان نیز مالیات وصول شد و با وضع قانون‌های نوین مانند قانون مالیات‌های مستقیم و مالیات املاک مزروعی و مالیات غیرمستقیم مانند مالیات قند و شکر و نفت و بنزین وضع درآمدهای مالیاتی و وضع مالی دولت سرو صورتی گرفت بعلاوه برخی از مالیات‌های مزاحم مانند مالیات نواقل و مالیات صدی سه دم دروازه‌ها لغو گردید .

در زمان وزارت امیر خسروی، برخی از شرکت‌های اقتصادی دولتی بصورت ادارات اقتصادی درآمد و سازمان وزارت دارائی بدو قسمت مالی و اقتصادی تقسیم شد . افزایش بودجه مملکتی موجب احداث کارخانه‌ها و ساختمان‌های دولتی و ایجاد مشاغل و پیشرفت‌هایی

را در همه زمینهها فراهم نمود. برنامه صنعتی شدن کشور تا سال ۲۵۰۰ شاهنشاهی (۱۳۲۰ خورشیدی) ادامه داشت. *

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

* سایر منابع و مآخذ این مقاله تاریخ دارائی ایران - تاریخ گمرک ایران - قوانین بودجه - قوانین مالیاتی - مجلات بانک ملی ایران - گزارشهای نوز - گزارشهای دکتر میلیسپو است.